

ВИСВІТЛЕННЯ ІСТОРІЇ ОСВІТИ У ПІДКАРПАТСЬКІЙ РУСІ ПЕРІОДУ 1919–1938 РР. В РАДЯНСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

Значення освіти у процесі формування людини як особистості та її соціалізації – річ очевидна. Освіта відіграє головну роль у прищепленні підростаючому поколінню почуття громадянськості, орієнтації його у складних процесах сьогодення і вироблення засобів соціальної адаптації, адекватних потребам кожного індивіда та суспільства. Саме тому, проблеми її історії, в тій чи іншій мірі, постійно були предметом уваги дослідників. У цьому відношенні не стало винятком і вивчення стану освіти та шкільництва на Закарпатті в 1919–1938 рр., коли край під адміністративною назвою Підкарпатської Русі входив до складу Чехословаччини.

Серед досліджень історії освіти у Підкарпатській Русі особливу нішу займають праці радянських авторів, до котрих чи то прямо, чи опосередковано часто звертаються і сучасні науковці. Їхнє осмислення дозволить вченим за умов сьогодення подати критичну оцінку наукової спадщини, яку залишили попередники, та врахувати досвід вивчення даної сфери істориками-марксистами, адже рефлексія щодо накопиченого знання та інформації збагачує будь-які наукові студії. Одразу ж, утім, зазначимо, що в Радянському Союзі історико-педагогічні знання формувалися у тісному зв'язку із ідеологією правлячої партії. Це вплинуло на якість відповідних досліджень, так як вплив панівної ідеології не являв собою прямого шляху до істини.

У радянській історико-педагогічній науці історіографія історії освіти Закарпаття в міжвоєнні роки не була окремим предметом вивчення. Виняток можуть складати дослідження українського радянського вченого С. М. Білака, який в загальній конспективній постановці проблем історії Закарпаття у 1919–1938 рр., намагався викривати «буржуазні фальсифікації» минулого краю, в тому числі, щодо розвитку його культури. З розпадом СРСР та припиненням ідеологічної боротьби, інтерес дослідників до вивчення актуальних проблем історії освіти у Підкарпатській Русі змінив свою спрямованість, переорієнтувавшись на її національний контекст.

Таким чином, метою нашого дослідження є узагальнення радянського досвіду вивчення історії освіти на Закарпатті у роки Першої Чехословацької республіки, виявлення проблемних

питань, які виникали перед істориками та розкриття способів їхнього осмислення і вирішення.

В добу СРСР можна виділити три етапи розвитку історико-педагогічних знань про освіту на Закарпатті у 1919–1938 рр., наступність яких залежала від характеру відносин вчених із владою. *Перший етап* охопив середину 40-х – середину 50-х рр. ХХ ст., коли відбувалося становлення марксистсько-ленінської концепції історії краю з її вульгаризованим класовим підходом. Через «культ особи» Й. Сталіна, в історико-педагогічних та історичних дослідженнях у цей період переважали догматичні ідеологічні тлумачення подій і явищ, що сковували творчий та неупереджений аналіз минулого. Межі між історико-педагогічною наукою і політичною пропагандою багато в чому були стертими. Історико-педагогічні та історичні праці обслуговували ті чи інші партійно-ідеологічні потреби.

Відразу після Другої світової війни, коли радянський народ повертався до миру з надією не тільки на краще життя, але й на розширення зв'язків із колишніми союзниками по війні, в суспільно-політичній думці оцінки минулого Закарпаття за чехословацької влади були схвальними. Натомість політику Угорщини нещадно критикували, через її підтримку нацистського режиму в міжвоєнний період та у воєнний час, а також у зв'язку з окупацією краю в 1938–1939 рр. У повоєнному збірнику матеріалів «Про Закарпатську Україну» [16], який був виданий у 1945 р. під ред. історика Я. Токаренка, тексти промов радянських та чехословацького політичних лідерів (М. Бажана, В. Молотова, М. Хрущова, Зд. Фірлінгера), з нагоди приєднання Закарпатської України до СРСР, тисячолітню історію Закарпаття під владою угорців представили як період безправ'я, пригноблення, колоніальної експлуатації його корінного народу. Проте, згідно документів збірника, в чехословацький період закарпатцям стало жити краще, єдине, вони були відірвані від своєї батьківщини – Радянської України.

Такі ж погляди висловлювалися й на нараді працівників народної освіти Закарпатської України, яка відбулась 9–12 січня 1946 р. в м. Ужгороді [20]. Її учасники раділи можливостям розвитку шкільництва, що виникли після приєднання За-

карпаття до Радянського Союзу. Виступаючи критикували угорську владу, яка засобами мадьяризації народної освіти століттями проводила денаціоналізаторську політику на Закарпатті, натомість про політику Чехословаччини відгукувались як про дружню.

Початок «холодної війни» призвів до відчуження Радянського Союзу від капіталістичних країн, союзників по війні, та був причиною розгортання в країні рад ідеологічних кампаній проти Заходу. Їхнім наслідком стала й зміна погляду на недавнє капіталістичне минуле Закарпаття. Так, український радянський історик Ф. Шевченко, який першим у спеціальному дослідженні зробив огляд всієї історії краю через призму класового підходу, засудив освітню політику буржуазної Чехословаччини. Він писав, що влада у Підкарпатській Русі належала чеським поміщикам і капіталістам, які у сфері освіти нехтували правами національних меншин і в школах проводили насильницьку чехізацію населення [19, с. 35]. На думку дослідника, цій політиці сприяли вчителі-емігранти із СРСР, які, після жовтневої революції в Росії у 1917 р., знайшли притулок у Чехословацькій Республіці. Ф. Шевченко вважав, що вони розпалювали мовну та релігійну ворожнечі на Закарпатті, чим відвертали увагу людей від соціальної боротьби за національне і соціальне визволення [19, с. 36]. Втім, вчений не заглиблювався у вивчення питань чеської асиміляції населення посередництвом освіти, мовних конфліктів у краї в 20–30-х рр. ХХ ст., політичної еміграції вчителів із Радянського Союзу, адже ці теми не були ключовими у його праці і потребували глибокої проробки питання, а не викладу набору ідеологічних кліше.

Жанр «критики буржуазної ідеології» набув особливого значення у радянських інтерпретаціях історії освіти в Підкарпатській Русі. У післявоєнний час українські інтелектуали на Закарпатті ще добре пам'ятали період навчання в школах краю у роки чехословацької влади, а тому нове бачення державною історіографією їхнього досвіду потребувало захисту. Водночас марксистська критика покликана була якомога швидше виробити власні історичні погляди і подати свою оцінку освітнім процесам на Закарпатті у 1919–1938 рр.

Ідеологічний наступ на шкільництво Підкарпатської Русі у 1954 р. розвинувся на сторінках всесоюзного наукового журналу «Советская педагогика». Український радянський дослідник А. Бондар опублікував у ньому статтю «3 історії школи в Закарпатській Україні до возз'єднання її з Радянською Україною», в якій негативно оцінював становище шкільної справи у Закарпатті в дорадянський період. Серед недоліків системи

освіти у Підкарпатській Русі вчений виділяв її класову спрямованість та значний вплив на неї церкви [3, с. 100]. Дослідник докоряв чехословацькій владі за порушення в школах санітарних вимог, палкову дисципліну у навчальних закладах, мовну боротьбу серед учителів та побудову навчальних планів і програм шкіл на місцевому матеріалі. Звідси він робив висновок, що у 20–30-х рр. ХХ ст. народні школи краю були пізнавально обмежені й учні закінчували їх не знаючи читати і писати [3, с. 101–102].

На першому етапі роль історичних знань в СРСР, як зброї в боротьбі проти «буржуазної ідеології», сповна засвідчують публікація В. Гомонная про розвиток народної освіти на Закарпатті (1955 р.) та перше видання праці І. Гранчака «Олекса Борканюк, полум'яний борець за визволення трудящих Закарпаття» (1956 р.). Український радянський дослідник В. Гомонная у публіцистичній статті «Розвиток народної освіти в Закарпатті» без жодного підрунтя писав, що в дорадянський період у селах Закарпаття культурно-просвітницька робота не проводилася: не було відкрито ні бібліотек, ні хат-читалень, ані клубів – тільки церкви і корчми. В середніх школах, продовжував автор, навчались діти лише заможних батьків. За його версією, іноземна влада серед трудящих краю цілеспрямовано підтримувала високу неграмотність, аби нещадно їх грабувати [7, с. 2].

Характерні для сталінського періоду політико-ідеологічні тлумачення минулого виразились і в праці відомого українського радянського вченого І. Гранчака. Вона цікава для нас передусім авторськими роздумами про навчання у Підкарпатській Русі майбутнього лідера комуністичного руху Закарпаття О. Борканюка (1901–1942). На прикладі долі свого героя, І. Гранчак розглядав соціальні труднощі, з якими в капіталістичному суспільстві стикались учні із бідних родин. У цьому контексті він необгрунтовано писав, що на Закарпатті у міжвоєнний період діти з мало-забезпечених сімей не мали доступу до якісної освіти через корумпованість вчительських семінарій та платного навчання у гімназіях [8, с. 22–23]. Безпідставним було й твердження І. Гранчака про те, що ці діти, у зв'язку з їхнім поганим матеріальним забезпеченням, навчаючись навіть у менш престижних навчальних закладах Чехословаччини стикались із соціальною несправедливістю [8, с. 24–25]. Праці В. Гомонная «Розвиток народної освіти в Закарпатті» (1955 р.) та І. Гранчака «Олекса Борканюк, полум'яний борець за визволення трудящих Закарпаття» (1956 р.) наглядно продемонстрували, у який спосіб класова теорія історії в повоєнний час могла панувати у радянських дослідженнях мину-

лого Підкарпатської Русі.

Другий період накопичення історико-педагогічних знань про стан освіти на Закарпатті в міжвоєнні роки пов'язаний із серединою 50-х – першою половиною 80-х рр. ХХ ст. В середині 1950-х років дещо послабився тиск влади на науку. Переломним у цьому відношенні був ХХ з'їзд КПРС (лютий 1956 р.), яким було взято курс на подолання «культу особи» та його наслідків. У рішеннях з'їзду підкреслювалася необхідність серйозної боротьби проти догматизму і суб'єктивізму в тлумаченні історичного процесу та об'єктивного дослідження подій минулого на основі принципу марксистсько-ленінської партійності [9, с. 147]. Його наслідками були створення в Радянському Союзі більш сприятливих умов для роботи істориків, та поступовий відхід від жорсткого канону. Міра дослідницької емансипації залежала як від партійної бюрократії, так і від тієї обстановки, котра реально складалася в навчально-наукових установах центру і периферії. Наприклад, московські дослідники, у порівнянні зі своїми закарпатськими колегами, мали кращі можливості для вивчення освітніх процесів у Підкарпатській Русі, адже в регіонах цензура і самоцензура були значно жорсткішими, ніж в столиці, у якій генерувались позитивні суспільні зміни. Проте і ті, й інші і надалі не могли вийти за рамки принципових партійних установок, що продовжували визначати зміст та напрям розвитку історико-педагогічної думки в СРСР [13, с. 360].

Оновлення дослідницьких підходів щодо історії освіти у Підкарпатській Русі, відповідно до нових настанов партії, розпочалося не одразу. З початком «хрущовської відлиги» погромний стиль А. Бондаря, у журналі «Советская педагогика», підхопило періодичне видання Ужгородського державного університету «Наукові записки». В 1957 р., у ювілейному збірнику з нагоди 40-річчя жовтневої революції у Росії, український радянський дослідник О. Ф. Хичій опублікував статтю зі схожою назвою «З історії шкільництва в Закарпатті з XVIII століття до возз'єднання його з Радянською Україною», в яку переніс публіцистичну риторику представників Комуністичної партії Чехословаччини в роки боротьби за владу. Наприклад, автор відзначав, що комуністична організація у міжвоєнний період вимагала виключення уроків релігії зі шкіл, забезпечення всім учням навчання рідною мовою та доступу дітям робітників і селян до середньої освіти [18, с. 345]. Натомість питання втілення у життя цих програмних засад партії залишилось поза увагою вченого.

По суті, чи не єдиною проблемою, яку вперше порушив дослідник, і яка для сучасної української історіографії залишається предметом ви-

вчення, було питання поганої підготовки вчительських кадрів неповних середніх шкіл Підкарпатської Русі (т. зв. «горожанок»). Щоправда, свої судження про двадцятилітню історію цієї проблеми О. Ф. Хичій побудував на основі невітшних результатів лише одного додаткового кваліфікаційного іспиту на звання учителя горожанської школи. Мова йшла про іспит 1927 року, який складали 20 учителів, однак впоралися із його завданнями тільки 9 чол. На думку вченого, підсумки кваліфікаційного випробування «переконливо» засвідчили, що більшість педагогів неповних середніх шкіл були професійно нездатні його скласти, в силу чого, багато з них працювали в горожанських школах у 20–30-х рр. ХХ ст. без належної фахової підготовки [18, с. 348].

Новий привід до апробації в СРСР результатів досліджень з історії освіти на Закарпатті у 20–30-х рр. ХХ ст. з'явився лише із відзначенням 50-річчя жовтневої соціалістичної революції. 29 червня – 2 липня 1967 р. в м. Ужгороді урочисто провели наукову сесію на тему «Великий Жовтень і розквіт возз'єднаного Закарпаття». Український радянський дослідник А. М. Ігнат виступив на ній із доповіддю «Стан освіти на Закарпатті в 20–30-х рр. ХХ ст.». Вчений першим з істориків освіти краю намагався скористатися можливостями хрущовської лібералізації і представити об'єктивні оцінки минулому. Він характеризував як негативні, так і позитивні тенденції в шкільництві Підкарпатської Русі у порівнянні з австро-угорським періодом. Власне, з позитивних зрушень дослідник й почав виступ. Протиставляючи чехословацьку організацію народної освіти угорській А. М. Ігнат відзначав, що навчальний процес у школах краю в 20–30-х рр. ХХ ст. проходив на рідній мові учнів, чого не було в попередні часи. До заслуг чехословацької народної школи вчений відніс зменшення впливу церкви на народну освіту та випадків однокомплектності шкіл (коли один учитель працював з усіма учнями школи). Доповідач схвально характеризував триразове збільшення в чехословацький період чисельності учнівського, а також чотириразове – вчительського складу шкіл, будівництво нових початкових навчальних закладів [10, с. 216]. Значним прогресом в середній освіті він вважав організацію спільного навчання в класах дівчат і хлопців, а також запровадження обов'язкового восьмирічного навчання всіх дітей віком від 6 до 14 років [10, с. 219].

Виступаючи поставив під сумнів ідею про відсутність можливості в буржуазній Чехословаччині вихідцям із бідних родин отримати середню освіту. На думку А. М. Ігната, під впливом культурного будівництва в Радянському Союзі чехословацька школа була більш демократич-

ною ніж австро-угорська. З цього приводу він наголосив, що у 1937–1938 н.р. в гімназіях Закарпаття 50 % учнів походили із сімей робітників та селян і додав, що їхнє навчання полегшувалося організацією гімназійних інтернатів, від оплати за які звільнялися діти із бідних родин, за умови навчання на «відмінно» і «добре» [10, с. 221].

До негативних тенденцій в народній освіті краю А. М. Ігнат відніс мовну боротьбу серед учителів, а також спроби чехізувати українське населення. На відміну від попередників, він не вважав чехізацію методично організованим процесом і характеризував її лише як ціль чехословацької влади. На його думку, бажання влади денационалізувати українців підтверджував факт збільшення за міжвоєнний період горожанських шкіл на Закарпатті у п'ять разів, з яких у 1938 р. більшість, тобто 23 школи були з чеською мовою навчання і лише 21 – з українською [10, с. 217]. Доповідач порушив мовну проблему в навчальному процесі гімназій Підкарпатської Русі, зокрема акцентував увагу на домінуванні чеської мови у середніх школах через використання чеськомовних підручників, а також відсутності знань української мови у чеських викладачів. [10, с. 219].

А. М. Ігнат відкинув найбільш примітивні постулати сталінського часу, наприклад, про загострення на Закарпатті класової боротьби у 20–30-х рр. ХХ ст. Це дозволило йому спростувати уявлення про шкільництво Підкарпатської Русі як інструмент пригнічення українців пануючим класом. Водночас розвиток освіти на Закарпатті у міжвоєнний період вчений не відносив до заслуг чехословацької влади.

Значний науковий інтерес радянські дослідники проявляли до історії шкільництва і народної освіти країн соціалістичного табору, до котрих відносилися і Чехословаччина. Вагоме місце серед них зайняла монографія російського радянського вченого М. М. Кузьміна. Її автор ставив за мету дослідити еволюцію освітнього рівня населення Чехословацької Республіки у період капіталізму, аби показати протиріччя цього процесу, а часом і його вкрай потворні форми у буржуазному суспільстві [11, с. 5]. Попри те, що постановка проблеми апріорно передбачала ідеологічну упередженість дослідника, аналізуючи історичний матеріал він утримався від войовничої лексики і догматичних оцінок. Особливу цінність склала розроблена ним методика надійного, систематичного і повного статистичного опису розвитку письменності у Центральній Європі. Завдяки їй, праця М. М. Кузьміна розглядалася його сучасниками як крок уперед на шляху відтворення загальної картини історії грамотності у зарубіжній Європі [17, с. 139], а сам автор Президією Академії педагогічних наук СРСР був нагороджений премією ім. К. Д. Ушинського.

Вивчення становища освіти на Закарпатті в чехословацький період не було основним завданням М. М. Кузьміна, однак, за словами вченого, без цього загальна характеристика процесів культурного розвитку Чехословаччини в його монографії була би неповною. Саме тому, окрему увагу дослідник приділив шкільництву у Підкарпатській Русі [11, с. 6].

Завдяки матеріалам чехословацької статистики М. М. Кузьмін вніс уточнення в надміру емоційні судження інших радянських авторів щодо низького рівня і незначних, нібито, темпів зростання грамотності жителів Закарпаття у 20–30-х рр. ХХ ст. Посилаючись на перепис населення 1921 р., вчений відзначив, що у Підкарпатській Русі на початку 20-х рр. ХХ ст. грамотними були 49,78 % чол. при освітньому цензі від 6 років, тоді як перепис 1930 р. відобразив грамотність на рівні 69,12% з освітнім цензом 11 років і старше [11, с. 241]. Згідно підрахунків автора, за десять років темпи ліквідації неграмотності в краї склали 22,8 %, що було найкращим показником у всій Республіці [11, с. 242]. Таким чином, під сумнів ставилося твердження про так зване «колоніальне становище» освіти на Закарпатті у роки чехословацької влади.

На прикладі шкільної статистики 1920-х рр., М. М. Кузьмін порушив питання національної структури народних шкіл Першої Чехословацької республіки. Згідно дослідження вченого, у 1921 і 1927 роках у народних школах Чехословаччини на рідній мові навчалося 88,6 % і 86,9 % українців відповідно, що вказувало на незначне погіршення даних показників за шестирічний період часу. Очевидно, саме тому дослідник не писав про політику чехізації на Закарпатті, свідчення якої наполегливо шукали інші радянські вчені. Водночас він не заперечував факту її проведення [11, с. 222].

Систему освіти в краї у міжвоєнний період М. М. Кузьмін вважав відмінною від решти чехословацьких земель і пояснював це тим, що чинність більшості законодавчих актів Республіки не поширювалася на територію Підкарпатської Русі. Оскільки під час роботи над монографією вчений не працював із нормативно-правовою базою реферату міністерства шкіл і народної освіти в м. Ужгороді, законодавче регулювання освітньої сфери у Закарпатті він характеризував тільки по нормативним актам, які діяли і повинні були виконуватися на території всієї Республіки. Переважно це зводилося до передачі змісту освітніх законів.

У 70-х рр. ХХ ст. в СРСР знову на повний хід було запущено механізм ідеологічної боротьби, розпочалися нові «викриття» буржуазної культури Заходу. Однак, у порівнянні із повоєнним часом, якісний рівень досліджень істориків-марксистів

зріс і автори намагалися формувати свої судження на основі дійсних фактичних даних.

Початок періоду «застою» у працях з історії освіти на Закарпатті в 20–30-х рр. ХХ ст. добре відобразив збірник «Культура і побут населення Українських Карпат (Матеріали республіканської наукової конференції)» (1973 р.), де у статті «До питання критики буржуазно-націоналістичних фальсифікацій історії Закарпаття (1919–1944 рр.)» вже згаданий український радянський дослідник С. М. Білак «викрив» колонізаторську політику чеської буржуазії у Підкарпатській Русі. Вчений вважав, що її неспростовним свідченням було гірше співвідношення в краї, у порівнянні з чеськими середніми навчальними закладами, кількості українських середніх шкіл до частки українського населення [1, с. 70].

У критичних оцінках становища освіти в Першій Чехословацькій республіці автор І. М. Небесник пішов ще далі. Він заперечив суттєві відмінності між шкільництвом Австро-Угорщини і чехословацької держави, а тому розглядав їхню історію у єдиному зрізі. Дослідник не критикував навчальні плани і програми різних типів шкіл Австро-Угорської імперії і Чехословаччини, не намагався шукати між ними спільні і відмінні риси. Для І. М. Небесника основним критерієм у визначенні змісту освіти в школах була політична орієнтація державної влади. З цього він робив висновок, що зміст навчання і виховання у навчальних закладах Чехословацької Республіки у 20–30-х рр. ХХ ст. слабо відрізнявся від періоду імперії, оскільки чехословацька школа продовжувала прищеплювати учням буржуазну мораль [14, с. 20]. Знову, як ми бачимо, почала відроджуватися апріористичність і частогусто відверта суб'єктивність суджень і висновків надміру пильних в ідеологічному відношенні авторів.

З метою виконання настанов ХХVI з'їзду КПРС, передусім тих, що стосувалися боротьби із націоналістичним вихованням, у 1981 р. С. М. Білак опублікував монографію «Народ за ними не пішов». Дослідник вважав своїм обов'язком у окремій праці відобразити соціальну боротьбу на Закарпатті у 20–30-х рр. ХХ ст., очолювану комуністами, а також показати «антинародну суть буржуазно-націоналістичних діячів краю» [2, с. 13–14]. Продовжуючи серію «історичних викриттів», порушивши питання становища культури Закарпаття у міжвоєнний період, С. М. Білак намагався розібратися в проблемі організації у школах Підкарпатської Русі навчання учнів на рідній мові. Якщо А. М. Ігнат та М. М. Кузьмін характеризували дані заходи як прогресивний крок, то С. М. Білак не поділяв їхньої думки. Він вважав, що українізація чехословацькою владою навчальних закладів Закар-

паття була прямим заграванням президента Т. Масарика із місцевими буржуазно-націоналістичними елементами, з метою сіяти серед українського народу ненависть до батьківщини – Радянської України. Саме тому, продовжував дослідник, всі дії чехословацької влади у мовному питанні слід розцінювати як акт денаціоналізації українців [2, с. 99]. У таких твердженнях, по правді кажучи, більше ідеології, ніж проявів наукового підходу.

Вчений торкнувся й питань імміграції у Підкарпатську Русь білогвардійців та галицької інтелігенції, їхньої діяльності у культурно-освітніх товариствах краю. Зокрема, він критикував чехословацьку владу за фінансову підтримку іммігрантів, та вважав, що саме їхня зорієнтованість на розпалювання національної ворожнечі послабила обороноздатність Чехословаччини та її єдність у боротьбі проти внутрішніх і зовнішніх загроз [2, с. 100], що, багато в чому, відповідає дійсності. На думку вченого, особливо зловісну роль у цьому відношенні відіграла інтелігенція, яка гуртувалася навколо товариства «Просвіта», «Товариства імені Духновича», «Учительської громади», молодіжних організацій «Скаут», «Сокіл», «Пласт».

Велике наукове, і що було важливо для влади, ідеологічне значення, радянські дослідники, що займалися історією Закарпаття, почали приділяти першоджерелам. Без достатньої кількості історичних документів, було складно відстоювати марксистсько-ленінську методологію історії. Після ХХ з'їзду КПРС й історикам освіти ставало дедалі важче розглядати шкільництво краю у міжвоєнний період, як інструмент пригнічення трудящих. У зв'язку з цим, з нагоди відзначення 40-річчя жовтневої революції в Росії, українські радянські дослідники підготували ряд публікацій історичних матеріалів, що висвітлювали соціальні протиріччя на Закарпатті у 20-х – середині 40-х років ХХ ст. Так, у 1957 р. започатковано п'ятитомне видання першоджерел «Шляхом Жовтня. Боротьба трудящих Закарпаття за національне і соціальне визволення та воз'єднання з Радянською Україною» (Т.1–Т.5, 1957–1967 рр.), яке було покликане розповісти про боротьбу трудящих у 20–40-х рр. ХХ ст. за приєднання краю до Радянської України. Окремі документи цієї багатотомної праці описували складне становище українського шкільництва у Підкарпатській Русі.

Того ж року опубліковано збірник «Полум'яне слово. Статті та промови комуністичних діячів Закарпаття». Видання містило статті, промови, інтерв'ю, виступи керівників закарпатської партійної організації Комуністичної партії Чехословаччини, які висвітлювали революційний шлях, що його пройшли трудящі маси під

керівництвом комуністів у боротьбі за встановлення радянської влади на Закарпатті [15, с. 3]. Передруковані в збірнику першоджерела, зокрема промова М. Сидоряка «Маси підуть далі до боротьби, бо не хочуть помирати, вони хочуть жити!» (1931 р.), брошура О. Борканюка «Хто ми такі і кому належимо» (1932 р.), доповідь І. Туряниці «Про возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною» (1944 р.) містять відомості про стан освіти у Підкарпатській Русі. Вони передають обурення комуністичних діячів відкриттям на Закарпатті у 1919–1938 рр. надмірної, на їхню думку, кількості чеських шкіл.

Ще через два роки опубліковано збірник документів «Шляхом Жовтня. Промови та інтерпеляції депутатів-комуністів у Чехословацькому парламенті про Закарпатську Україну (1921–1938)» [21], який характеризував деякі аспекти політичної діяльності у Національних зборах Чехословащини депутатів-комуністів від Підкарпатської Русі. Освітні проблеми краю порушені в перевиданих у збірнику промовах та інтерпеляціях депутата-комуніста І. Мондока. Він засуджував організацію у краї чеських шкіл, а також прийняття на шкільні посади, переважно, чеських учителів.

У рамках антирелігійної пропаганди на Закарпатті в 1960 р. виходять покаєльні спогади колишнього ігумена Ужгородського та Малобєрезнянського монастирів Ю. Мересія. У мемуарах він тішився тим, що скинув із себе «тягар єзуїтизму», позбувся маски побожності і завдяки цьому, як він вважав, став повноцінною людиною [12, с. 3]. Автор розповів у своїй праці про дитячі образи від представників духовенства, завдані йому у роки навчання в школах Підкарпатської Русі, а також описав згубну роль церкви у своєму житті.

У 1961 р. видано збірник викривальних історичних матеріалів «Таємне стає явним (Документи про антинародну діяльність церковників на Закарпатті в період окупації)». Вони засвідчували зловживання духовенства у зборі шкільного податку, а також ставили під сумнів щирість національних переконань українського педагога А. Волошина.

Питання відкриття на Закарпатті чеських шкіл висвітлював збірник історичних джерел «Борканюк О. Чим є для нас Радянський Союз (вибрані статті, промови, інтерпеляції)» [4], виданих до 75-річчя від дня народження лідера комуністичного руху Закарпаття у 20–30-х рр. ХХ ст. Збірник містив політичні публікації О. Борканюка періоду боротьби за владу закарпатської крайової організації Комуністичної партії Чехословащини. В агітаційних матеріалах цієї праці «За хліб, працю, землю і волю» (1930 р.), «Хто ми такі і кому належимо» (1932 р.), «Всі до

бою за краще життя на Закарпатті» (1934 р.) піднімалась проблема чехізації українського населення Підкарпатської Русі засобами освіти та військової повинності.

Третій етап вивчення радянськими дослідниками історії освіти у Підкарпатській Русі – 1985–1991 рр. – пов'язаний із політичними змінами в СРСР, завдяки яким у Радянському Союзі було скасовано монополію комуністичної ідеології та припинено ідеологічну боротьбу – фактор існування радянської історико-педагогічної науки. Ломка колишніх методологічних уявлень проходила складно. Як і раніше, зберігалася сильна ідеологізація в дослідженнях радянських істориків освіти, що звикли опиратися на готові методологічні постулати і жорстко визначені «зверху» оцінки, під які підводився емпіричний матеріал. Прикладом цьому служить праця В. В. Гомонная «Народна освіта Радянського Закарпаття» (1988 р.), в якій дослідник українізацію народної освіти Закарпаття в роки Першої Чехословацької республіки відніс до заслуг боротьби трудящих, а головною метою культурно-освітньої політики чехословацької влади у Підкарпатській Русі вважав чехізацію українців [6, с. 22–23].

В кінці 1980-х рр. у навчальній і науковій практиці почали відмовлятися від формаційної теорії історичного процесу. В рядах прихильників марксистсько-ленінської концепції історії, з її гіпертрофією класового підходу, запанувала розгубленість. Наступна праця В. В. Гомонная «Нариси розвитку педагогічної думки і школи на Закарпатті» (1990 р.) відобразила суперечності цього перехідного періоду, коли від старих методологічних установок відмовилися, інші не запозичили, а нові ще не сформували. В ній дослідник уперше порушив питання творчості окремих педагогів Закарпаття в період Чехословащини та СРСР. Несподіваний інтерес автора викликала діяльність педагога, політика і священника А. Волошина, якого в радянській історіографії вважали буржуазним націоналістом. Згідно канону В. В. Гомонная також стверджував, що у «міжвоєнний» період А. Волошин був керівником антинародної партії і тільки базикав проти чехізації краю, а насправді допомагав чехізувати тутешнє населення [5, с. 50]. Водночас, вчений не критикував професійні здібності А. Волошина і навіть відзначив, що за авторства педагога побачили світ дуже необхідні для учнів і пізнавальні для учителів підручники та навчальні книги, такі як «Наука о числах», «Методична грамати́ка карпато-руської мови для народних шкіл», «Про соціальне виховання» тощо.

Варто констатувати, що радянським вченим не вдалося глибоко і всебічно проаналізувати історію освіти Закарпаття у 20–30-х рр. ХХ ст.

Проте, як не парадоксально, їхній вклад у вивчення найбільш ідеологізованої сфери – проблеми чехізації шкіл Підкарпатської Русі – виявився значним. Шукаючи докази політики, спрямованої на чеську асиміляцію українців Закарпаття, не прагнучи того, вони зруйнували основи цієї концепції. На наш погляд, у подальшому перспективним буде дослідити стан розробки проблем історії освіти у Підкарпатській Русі в працях сучасних українських та зарубіжних авторів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Білак С. М. До питання критики буржуазно-націоналістичних фальсифікацій історії Закарпаття (1919–1944 рр.) / Степан Михайлович Білак // Культура і побут населення Українських Карпат : матеріали республіканської наукової конференції / Міністерство вищої і середньої спеціальної освіти УРСР, Ужгородський державний університет. – Ужгород : Закарпатська обласна друкарня, 1973. – С. 65–73.
- Білак С. М. Народ за ними не пішов / Степан Михайлович Білак. – Ужгород : Карпати, 1981. – 216 с.
- Бондарь А. Д. Из истории школы в Закарпатской Украине до воссоединения ее с Советской Украиной / Андрій Данилович Бондарь // Советская педагогика. – 1954. – № 3. – С. 95–110.
- Борканюк О. Чим є для нас Радянський Союз (вибрані статті, промови, інтерв'ю) / упор. І. М. Гранчак, С. Ю. Пруниця, М. Є. Ротман, І. Л. Хоменко, М. П. Якименко. – Ужгород : Карпати, 1976. – 340 с.
- Гомоннай В. В. Нариси з розвитку педагогічної думки і школи Закарпаття (Дорадянський період) / Василь Васильович Гомоннай. – Ужгород : Ужгородська типографія, 1990. – 136 с.
- Гомоннай В. В. Народна освіта Радянського Закарпаття / Василь Васильович Гомоннай. – К. – Ужгород : Радянська школа, 1988. – 168 с.
- Гомоннай В. Развитие народного просвещения в Закарпатье / Василий Гомоннай // Советское Закарпатье. – 1955. – № 143(3093). – С. 2.
- Гранчак І. Олекса Борканюк – полум'яний борець за визволення трудящих Закарпаття / Іван Гранчак. – К. : Державне видавництво політичної літератури УРСР, 1956. – 96 с.
- Историография истории нового и новейшего времени стран Европы и Америки : учебное пособие для студентов / под. ред. И. П. Дементьева, А. И. Патрушева. – М. : Простор, 2000. – 432 с.
- Ігнат А. М. Стан освіти на Закарпатті в 20–30-х рр. ХХ ст. / Андрій Михайлович Ігнат // Великий Жовтень і розквіт возз'єднаного Закарпаття / Міністерство вищої і середньої спеціальної освіти УРСР, Ужгородський державний університет [та ін.]. – Ужгород : Карпати, 1970. – С. 212–221.
- Кузьмин М. М. Школа и образование в Чехословакии (конец XVIII – 30-е годы XX в.) / Михаил Николаевич Кузьмин. – М. : Наука, 1971. – 261 с.
- Мересій Ю. За брамою монастиря / Юрій Мересій. – Ужгород : Закарпатське обласне видавництво, 1960. – 142 с.
- Наумова Г. Р. Историография истории России : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Наумова Г. Р., Шикло А. Е. – М. : Академия, 2009. – 480 с.
- Небесник И. М. На путях развития новой Чехословацкой школы / Иван Михайлович Небесник. – М. : Педагогика, 1978. – 112 с.
- Полум'яне слово. Статті та промови комуністичних діячів Закарпаття / упор. М. Климпотюк. – Ужгород : Закарпатське обласне видавництво, 1957. – 204 с.
- Про Закарпатську Україну : збірник матеріалів / відповідальний за випуск Я. Токаренко. – К. : Українське державне видавництво, 1945. – 48 с.
- Стахеев Б. Ф. Исследование по истории грамотности в Чехословакии / Б. Ф. Стахеев // Советская педагогика. – 1973. – № 5. – С. 139–140.
- Хичій О. Ф. З історії шкільництва в Закарпатті з XVIII століття до возз'єднання його з Радянською Україною / О. Ф. Хичій // Наукові записки / МВО УРСР, Ужгородський державний університет. – Том XXIX. Історія Закарпаття. – Ужгород, 1957. – С. 331–352.
- Шевченко Ф. Боротьба за радянську владу на Закарпатській Україні / Федір Шевченко. – К. : Державне видавництво політичної літератури УРСР, 1950. – 96 с.
- Школа Закарпаття : збірка матеріалів наради працівників народної освіти Закарпатської області УРСР 9–12 січня 1946 року / під ред. В. О. Повха. – К. : Радянська школа, 1946. – 72 с.
- Шляхом Жовтня. Промови та інтерв'ю депутатів-комуністів у Чехословацькому парламенті про Закарпатську Україну (1921–1938) / ред. ком. В. І. Белоусов, І. М. Ваш, М. В. Климпотюк, І. Д. Петрущак та ін. – Ужгород : Закарпатське обласне видавництво, 1959. – 620 с.